

Analitičke tehnike u forenzičkoj istrazi lažnog finansijskog izveštavanja

STRUČNI RAD

UDK 343.983:343.53

DOI: 10.46793/Rev24108235C

Dragan Cvetković¹
Dragomir S. Dimitrijević²

Rezime: U savremenom poslovanju finansijski izveštaji, kao krajnji produkt računovodstvenog procesa, predstavljaju ključni izvor informacija za mnogobrojne korisnike. Istovremeno sa razvojem finansijskog izveštavanja i povećanja njegovog uticaja na donošenje važnih investicionih i poslovnih odluka, dolazi do različitih pojava oblika lažnog finansijskog izveštavanja i dovođenja u zabludu korisnika finansijskih izveštaja. Predmet ovog rada su analitičke tehnike koje se koriste u forenzičkoj istrazi sumnjivih transakcija i manipulacija finansijskim podacima. Cilj rada jeste da ukaže na važnost dobrog poznavanja i razumevanja koncepta forenzičke istrage i potencijala analitičkih tehnika u otkrivanju anomalija i nepravilnosti u finansijskim podacima.

Primljen: 17.09.2024.
Prihvaćen: 05.10.2024.
Objavljen: 27.12.2024.

Ključne reči: finansijski izveštaji, manipulacija, analitičke tehnike, forenzička istraga

¹ Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, Srbija.
E-mail: dragan.cvetkovic@vspep.edu.rs

² Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Srbija.
E-mail: dimitrijevicd@kg.ac.rs

UVOD

Sve učestalija izloženost preduzeća različitim pojavnim oblicima lažnog finansijskog izveštavanja i drugih prevara, primena novih informacionih – digitalnih tehnologija, trgovina „od kuće“, ugrožene vrednosti i kriza morala u društvu, izazovi su sa kojima se računovodstvena profesija suočava u oblasti etike (interesi računovođe, kompanije, menadžmenta, investitora, pritisak menadžmenta za dostizanje finansijskih ciljeva, za prikrivanje informacija i dr.). Saučesništvo internih i eksternih počinitelja, nedovoljno znanja iz oblasti forenzičkog računovodstva i mnogo drugih razloga uticali su na potrebu da se iznalaze novi načini, tehnike i modaliteti borbe protiv lažnog finansijskog izveštavanja i drugih oblika finansijskih prevara. Ovo su neki od glavnih razloga koji su nametnuli stručnoj i akademskoj zajednici mnogobrojna delikatna pitanja koja se odnose na kvalitet i pouzdanost finansijskih izveštaja u savremenom poslovnom okruženju, s jedne strane, i kako detektovati, sprečiti lažiranje finansijskih izveštaja, kako smanjiti rizik od nastanka manipulacija finansijskim podacima i uopšte od prevara u poslovanju preduzeća, s druge strane.

Manipulisanje podacima i anomalije u finansijskim izveštajima poslednjih decenija su u fokusu računovođa, forenzičkih računovođa, revizora, istražitelja, kao i stručnjaka iz regulatornih tela. Mnogobrojni finansijski skandali (Enron, Tyco, WorldCom, Parmalat SpA, America Online Inc., Bernard L. Mardoff Investment Securities LLC, Satyam Computer Services, itd.), koji su bili praćeni velikim gubicima investitora i kreditora, ozbiljno su uzdrmali poverenje investitora i računovodstvene javnosti u pouzdanost finansijskog izveštavanja. Ovi slučajevi skrenuli su pažnju javnosti, pre svega zbog izuzetno velikih gubitaka koje su pretrpeli investitori, kreditori, poslovni partneri i akcionari, ali i zbog gubitka poverenja u računovodstvenu profesiju i sistem finansijskog izveštavanja. Upravo gubitak poverenja korisnika u finansijske izveštaje ima nesagledive negativne posledice po finansijska tržišta i privredni sistem zemlje. Iz toga je proizašla potreba države, pre svega, ali i profesionalnih asocijacija i institucija da preduzmu sve, kako bi se u što većoj meri onemogućilo lažno finansijsko izveštavanje.

Kompanije u svetu prosečno gube 5% godišnjih prihoda zbog prevara. Reč je o društveno negativnoj pojavi koja pokazuje tendenciju stalnog rasta. Štete su ogromne za pojedince, preduzeća, kompanije i nacionalne ekonomije, a izazovi sve veći, kako za javni sektor, tako i za privatni. Istraživanja su pokazala da je lažiranje finansijskih izveštaja u odnosu na druge oblike prevara (korupcija i otuđivanje imovine) najsofisticiraniji i najredji način prevara (5% slučajeva), što ukazuje na to da se ovakav vid prevare mnogo pažljivije i detaljnije osmišljava, pa samim tim i teže otkriva. Istovremeno je lažiranje finansijskih izveštaja i najštetniji oblik prevara u kojima je izvršilac namerno izazvao pogrešan iskaz ili izostavio određeni podatak u finansijskim izveštajima, uz najveće finansijske gubitke (766.000 USD po slučaju) (1). Upravo iz tih razloga kontrolni organi, forenzičke računovođe i revizori treba stalno da razvijaju i usavršavaju postojeće tehnike za otkrivanje i sprečavanje lažnog finansijskog izveštavanja, koristeći sve savremenije analitičke tehnike u kombinaciji sa informatičkim tehnologijama i softverskim rešenjima, kao i kreirajući nove modele za otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima, sve sa ciljem sprečavanja i otkrivanja prevare u poslovanju preduzeća.

Nakon uvoda, sledi prvi deo rada koji je posvećen izlaganju o lažnom finansijskom izveštavanju, manipulacijama koje nastaju u procesu finansijskog izveštavanja, šemama i 'crvenim zastavicama' kao indikatorima postojanja nedozvoljenih radnji. Drugi deo u fokusu ima forenzičko-računovodstvene izazove u detektovanju prevara, posebno u finansijskim izveštajima. U tom kontekstu razmatrana je problematika otkrivanja nedozvoljenih radnji u finansijskom izveštavanju i koncept forenzičke istrage i objašnjen je proces istraživanja prevarnih radnji u finansijskim izveštajima. U trećem delu rada, predmet su analitičke tehnike koje se koriste u analizi i otkrivanju računovodstvenih manipulacija i finansijskih malverzacija, a nakon toga sledi zaključak.

LAŽNO FINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE: NAJREĐI A NAJŠTETNIJI VID PREVARE

Korisnici finansijskih izveštaja (akcionari, menadžeri, država, sindikalni lideri, kreditori i dr.) očekuju da u finansijskim izveštajima pronađu pouzdane, objektivne i istinite podatke, kako bi mogli realno i objektivno da sagledaju imovinski, finansijski i prinosni položaj određenog poslovnog entiteta. Međutim, finansijsko izveštavanje podložno je lažiranjima, manipulacijama – nezakonitim radnjama, što za posledicu ima lažne, to jest falsifikovane izveštaje. Praksa je pokazala da se na korisnike finansijskih izveštaja može uticati na ovaj ili onaj način, prezentovanjem iskrivljene računovodstvene i poslovne slike izveštajnog entiteta, čime se manipuliše njihovim ponašanjem.

Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (*American Institute of Certified Public Accountants* – AICPA) definiše lažno finansijsko izveštavanje kao „namerne netačnosti ili izostavljanje iznosa ili obelodanjanja u finansijskim izveštajima, da bi se obmanuli korisnici finansijskih izveštaja” (11). Mamo i Aliaj su definisali lažno finansijsko izveštavanje kao „manipulaciju finansijskim informacijama koja predstavlja iskrivljenu prezentaciju, pogrešno prikazivanje finansijskog položaja/performansi izveštajnog entiteta, stvarajući lažnu sliku finansijske snage organizacije“ (18). Lažiranje finansijskih izveštaja predstavlja nameran akt, promenu ili lažiranje informacija u finansijskim izveštajima radi ostvarivanja određenih ciljeva, kao što su prikrivanje loših performansi, privlačenje investitora ili dobijanje povoljnih kreditnih uslova. Takve manipulacije mogu imati ozbiljne posledice, ne samo za investitore i vlasnike kompanija, već i za celokupno tržište kapitala (7). Drastičan pad cena akcija, veliki gubici investitora, poverilaca, kreditora, otežano privlačenje dodatnog kapitala, značajno ugrožavanje interesa kreditora i poslovnih partnera i opasnost od bankrotstva jesu samo neke od široke lepeze negativnih posledica lažnog finansijskog izveštavanja po tržište kapitala. Ove nezakonite radnje u finansijskim izveštajima i računovodstvenoj dokumentaciji mogu u velikoj meri da uzdrmaj u najrazvijenija tržišta kapitala i uzrokuju finansijske krize i poremećaje u njihovom funkcionisanju.

Ova nezakonita radnja u suštini podrazumeva izmenu podataka u finansijskim izveštajima, uglavnom od strane menadžmenta kompanije, kako bi se predstavila lažna slika (finansijska, imovinska, prinosna i dr.) izveštajnog entiteta. Ta lažna slika može se ispoljiti

u vidu lošijeg imovinsko-finansijskog položaja (slabijeg finansijskog rezultata) i boljeg imovinsko-finansijskog položaja (boljeg finansijskog rezultata). Cilj lažiranja finansijskih izveštaja jeste da se namernim pogrešnim iskazom ili izostavljanjem podataka ili obelodanjanja u finansijskim izveštajima, a što rezultira netačnim iskazivanjem finansijskog i prinosnog položaja preduzeća, obmanu korisnici finansijskih izveštaja i pribavi korist za počinioce/-e, kompaniju a na štetu investitora, poverilaca i drugih korisnika finansijskih izveštaja. Drugim rečima, vršenje lažiranja finansijskih izveštaja ima za cilj finansijsko pribavljanje, prikrivanje i protivpravno prisvajanje sredstava ili zadovoljenja zainteresovanih strana u različitim okolnostima. Motiv manipulativnog finansijskog izveštavanja može biti: privlačenje potencijalnih/budućih investitora, lakše dobijanje kredita kod banaka, neosnovano dobijanje kredita i drugih pogodnosti kod banaka, rast cena akcija preduzeća na berzi, ostvarivanje nagrada/bonusa beskrupuloznim menadžerima kompanije zbog navodno postignutih izuzetnih rezultata u poslovanju pojedinih organizacionih delova kompanije (npr. zbog povećanja obima prodaje, povećanja prihoda, profita i sl.). Sve ovo ukazuje na to da se lažni finansijski izveštaji mogu (zlo)upotrebljavati kao sredstvo izvršenja i/ili prikrivanja prevarnih radnji (lažiranje finansijskih izveštaja, pronevera imovine).

Udruženje sertifikovanih istražitelja prevara – ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), na osnovu sprovedenog istraživanja, identifikovalo je tri ključna oblika prevarnih radnji: proneveru, korupciju i lažiranje finansijskih izveštaja (1). U svakoj kompaniji, bez obzira na njenu veličinu, delatnost ili obim poslovanja, mogu se javiti i egzistirati sva tri pojavna oblika prevara. Ova vrsta kriminalnih radnji se događa radi pribavljanja, prikrivanja i nepropisnog prisvajanja finansijskih sredstava od strane jednog ili više lica – izvršilaca u različitim okolnostima.

Prema istraživanju ACFE od pomenutih pojava oblika profesionalnih prevara najređe kriminalne radnje se odnose na one u finansijskim izveštajima (5% slučajeva u njihovoj studiji), u kojima je izvršilac namerno izazvao pogrešan iskaz ili izostavljanje određenih podataka u finansijskim izveštajima preduzeća, uz najveće finansijske gubitke (766.000 USD po slučaju) (1). Radi se o najređem obliku kriminalne aktivnosti/prevare, koji je istovremeno i najštetniji. Prema ovom istraživanju, čak 12% počinilaca prevara zaposleno je u računovodstvenom sektoru (1). Precizan podatak iznosa gubitka i učestalosti prevarnih radnji je izuzetno teško utvrditi, jer mnoge prevare nisu identifikovane niti otkrivene.

Lažno finansijsko izveštavanje je uvek kriminalna radnja, dok svaka kriminalna aktivnost ne mora biti povezana sa lažiranjem finansijskih izveštaja jer u praksi postoje kriminalne radnje koje nemaju svog traga u finansijskim izveštajima i računovodstvenoj dokumentaciji, poput prevara u poslovnim ugovorima, prevara i obmana kupaca, potrošača i dobavljača, prevara u kvalitetu proizvoda i usluga, raznih vrsta pronevera, podmićivanja i pranja novca. Činjenica da se lažiranje finansijskih izveštaja kao jedan od pojava oblika prevarnih radnji u praksi najređe detektuje, ukazuje na to da je proces otkrivanja i naročito sprečavanja ovog oblika prevara, koje pojedinačno gledano stvaraju najveći finansijski gubitak, veoma bitan kako za poslovne subjekte, tako i za širu društvenu zajednicu svake zemlje zbog mogućnosti preliivanja finansijskih gubitaka.

Lažni finansijski izveštaji najčešće nastaju manipulacijama podacima u Bilansa uspeha, rashodima i prihodama. Pored toga, predmet manipulacija, ne retko, jesu podaci o imovini i obavezama u Bilansu stanja, kao i novčani tokovi u Izveštaju o *tokovima gotovine*. Kriminalne radnje sa finansijskim izveštavanjem mogu se izvršiti u postupku izrade dokumentacije i/ili u procesu sastavljanja finansijskih izveštaja. Prema modelu ACFE postoje dve potkategorije šema povezanih sa finansijskim izveštajima (1): finansijske (velika učestalost) i nefinansijske (mala učestalost). Zbog učestalosti potrebnije je pojasniti finansijsku potkategoriju. Ova potkategorija može imati pet šema, odnosno tehnika lažnog finansijskog izveštavanja (22):

1. Vremenske razlike (neodgovarajući tretman prihoda);
2. Fiktivni prihodi;
3. Neodgovarajuće obelodanjivanje;
4. Neodgovarajuće vrednovanje sredstava.

Kriminalne radnje su najčešće dobro osmišljene i prikrivene jer izvršioci istih nastoje da prikriju tragove o njihovim nezakonitim postupcima. Ipak, poznato je da ne postoji savršen zločin, i shodno tome, svaka kriminalna radnja uvek ostavlja neki trag. Kada dođe do kriminalne radnje, odnosno prevare, postoje tragovi zločina i lica koje je izvršilo kriminalno delo, koji su ostali na mestu zločina ili u životu lica koje je počinilo prevaru, kao otisci koji mogu da ostanu na mestu zločina. 'Crvene zastavice', kao indikatori potencijalne prevarne radnje, imaju različite prirode i uključuju stvari kao što su računovodstvena anomalija, neobjašnjiva transakcija ili događaj, neobični elementi transakcije, promene u ponašanju ili karakteristike osobe ili samo karakteristike koje se obično povezuju sa poznatim prevarama, posebno određene pojedinačne šeme ili grupe šema (15).

'Crvene zastavice' kao signali deluju kao „termometar” u sprečavanju i otkrivanju prevara. Međutim, mogu postojati razne 'crvene zastavice' povezane sa preduzećem a da se ne dogodi nikakva prevara. One upozoravaju na mogućnost prevare, koja se može dokazati samo stvarnim, validnim dokazima, prikupljenim iz daljeg ispitivanja (21). Pitanje je samo sposobnosti uočavanja pojedinih indicija i tzv. 'crvenih zastavica', koje mogu ali i ne moraju uvek biti znak izvršenja kriminalnih radnji. U tom smislu 'crvene zastavice' mogu biti indikatori koji na prvi pogled signaliziraju da „nešto nije u redu” i ukazuju na prve nagoveštaje o potencijalnim nezakonitim radnjama. Načelno govoreći, 'crvene zastavice' koje su povezane sa kriminalnim radnjama u finansijskim izveštajima i računovodstvu uključuju:

- računovodstvene anomalije;
- neobično raskalašan način života zaposlenih (posebno menadžmenta);
- neobična ponašanja zaposlenih;
- složene poslovne transakcije koje su teške za razumevanje i ne ostavljaju utisak praktične i logične svrhe;
- velike i značajne iznose transakcija pred kraj izveštajnog perioda, obično krajem poslovne godine;

- česte i neobjašnjive promene revizora i revizorskih firmi;
- prikazivanje finansijskih rezultata koji izgledaju „isuviše dobri da bi bili istiniti“ ili mnogo bolji u odnosu na konkurenciju;
- visoku učestalost promena zaposlenih ili zapošljavanje neefikasnog osoblja u računovodstvu, internoj reviziji i sektoru informacionih tehnologija;
- značajne transakcije sa povezanim pravnim licima koje su van redovnih poslovnih aktivnosti ili se zaključuju sa povezanim stranama čija se revizija ne vrši ili čiju reviziju vrši neka druga firma;
- značajne poslovne transakcije koje se obavljaju van nacionalnih granica u pravnim sistemima sa drugačijim poslovnim okruženjem i kulturom;
- postojanje računa u bankama ili rad zavisnih pravnih lica ili ogranaka poslovanja u pravnim sistemima sa povoljnim poreskim sistemima („poreski rajevi“) pri čemu ne postoji jasno poslovno opravdanje;
- neobični profiti;
- računi sa zaokruženim iznosima;
- manjak ili višak zaliha ili nemogućnost kontrole zaliha;
- ozbiljan manjak (nedostatak) gotovine;
- slabosti interne kontrole;
- agresivnost izvršnog menadžmenta;
- opsesija sa cenom akcija od strane izvršnog menadžmenta;
- neslaganja u računovodstvenoj dokumentaciji;
- salda računa koja su značajno potcenjena ili precenjena;
- poslovni događaji nisu proknjiženi u knjigovodstvu na blagovremen i odgovarajući način, u odgovarajućem periodu i na ispravan račun, ili je knjiženje izvršeno na pogrešan način i u pogrešnom iznosu;
- izvršena su knjiženja na pojedinim računima glavne knjige bez potkrepljujuće dokumentacije ili na osnovu dokumentacije za koju postoji sumnja da nije verodostojna;
- nisu dostupni originalni knjigovodstveni dokumenti već samo kopije itd.

Prethodno izneta lista indikatora nije konačna niti je ona ista u svim poslovnim entitetima, a istovremeno predstavlja široku lepezu znakova potencijalne prevare. 'Crvene zastavice' (indikator) u kombinaciji sa drugim relevantnim informacijama su bitan deo procene rizika. Dosadašnja revizorska i računovodstvena teorija i praksa prepoznaju različite indikatore prevara, ali njihovo prisustvo u konkretnom entitetu umnogome zavisi pre svega od toga da li postoje elementi trougla prevare (pritisci, mogućnost da se izvrši prevara, kao i sklonost zaposlenih različitim mahinacijama i manipulacijama). Nakon što se detektuju, prepoznaju indikatori 'crvene zastavice' sledi primena različite forenzičke tehnike, a sve to radi otkrivanja kriminalnih radnji.

FORENZIČKA ISTRAGA: PROCES OTKRIVANJA LAŽNOG FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA

Kontrola lažiranja finansijskih izveštaja privukla je značajnu pažnju i odgovarajući odgovor poslednjih godina zbog neprocenjive kolateralne štete koja bi mogla da iscrpi dugoročni uspeh kompanija (19). Upravo kao odgovor računovodstvene i revizorske profesije na lažno finansijsko izveštavanje, kao i druge izazove sa kojima se u savremenom poslovanju susreću preduzeća, kompanije i društvena zajednica uopšte, razvilo se forenzičko računovodstvo, kao posebna grana računovodstva. Naime, sve složenije poslovno okruženje i sve veća tendencija da ljudi preduzimaju pravne radnje doveli su do potražnje za računovođama koji razumeju pravni postupak i mogu da sprovedu istrage, obavljaju finansijsku analizu i druge računovodstvene ili revizorske postupke na nivou prihvatljivom za sudove (16). Radi se o specifičnom području istraga i procena u području krivičnih i drugih nedopuštenih poslovnih dešavanja i stanja u funkcionisanju preduzeća. Ono predstavlja korišćenje računovodstvenih i revizorskih znanja i veština u potencijalnim ili stvarnim parničnim ili krivičnim postupcima, uključujući opšteprihvaćene računovodstvene i revizorske principe, u cilju utvrđivanja izgubljenih profita, prihoda, imovine ili štete, procene efikasnosti internih kontrola, otkrivanja prevara ili realizacije drugih aktivnosti koje zahtevaju uključivanje računovodstvenih ekspertiza u pravni sistem (13). Suštinski, forenzičko računovodstvo predstavlja miks računovodstva, revizije i istražnih veština za sprovođenje istrage u finansijskim izveštajima kompanije.

Forenzička istraga nezakonitih radnji u/sa finansijskim izveštajima predstavlja metodologiju za razotkrivanje kriminalnih radnji i uključuje pribavljanje i analizu dokaza, intervju lica, pisanje izveštaja i svedočenja. Na osnovu pokazatelja prevare, kao što su manjak gotovine ili drugi dokazi, vrši se istraga kako bi se utvrdio stepen gubitka, tj. materijalna šteta i identitet počinioca. Za otkrivanje i dokazivanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima i računovodstvu potrebno je specifično znanje i iskustvo, odnosno potrebni su specijalisti koji do detalja poznaju tehnologiju i način poslovanja u pojedinim oblastima, kao i propise koji ih regulišu, a zatim i pojavne oblike, kriminalne šeme i načine izvršenja ovih kriminalnih aktivnosti, kao i metodiku njihovog dokazivanja. Prema Belaku, za obavljanje poslova iz domene forenzičnog računovodstva, uz računovodstvena znanja, potrebna su znanja iz revizije, ekonomike, statistike, informatike, prava i posedovanje istražnih veština i tehnika, kao i drugim znanjima i veštinama (4). Naime, potrebno je da poseduju kompetencije³ koje bi im omogućile da:

- blagovremeno prepoznaju 'crvene zastavice';
- determinišu različite kriminalne šeme i pojavne oblike;
- adekvatno primene tehnike i metode otkrivanja lažnog finansijskog izveštavanja;
- efikasno sprovedu istrage, pribavljaju i analiziraju dokaze, pripremaju i prezentuju forenzički izveštaj.

³ Profesionalne kompetencije ne obuhvataju samo znanja o principima, standardima, konceptima, činjenicama i procedurama, već i sposobnost praktične primene tehničkih kompetencija, profesionalnih veština, vrednosti, etike i stavova (6).

Izbor ciljeva forenzičke istrage zavisi od njene svrhe, koju određuje naručilac. Odluku o angažovanju forenzičkih računovođa može doneti sudski organ, menadžment banke, preduzeća, vlasnik kapitala, kreditori, investitori i dr., ukoliko im je potrebna objektivna, nezavisna i stručna procena i nalaz u pogledu postojanja prevara u poslovnom entitetu. Kada postoji sumnja da postoje prevarne radnje, cilj je odrediti da li se ona već desila ili se dešava, i odrediti ko je njen izvršilac. Dokazi forenzičke istrage se prikupljaju na takav način da budu prihvatljivi za sud koji procesuirá izvršiöce. Dakle, za pokretanje krivične odgovornosti nužan je valjan dokaz o nepravilnostima ili prevari.

Kod podrške u sporovima, klijent je taj koji određuje cilj. Na osnovu definisanog cilja može se odrediti i svrha forenzičke istrage, data u nastavku (20):

1. otkrivanje područja mogućih nepravilnosti ili prevara, odnosno sužavanje područja traganja za određenim nepravilnostima, odnosno lociranje područja nepravilnosti ili prevare;
2. otkrivanje konkretnih nepravilnosti ili prevara, odnosno načina izvršenja;
3. ocena visine rizika od utvrđenih nepravilnosti ili prevara, odnosno ocena opasnosti učinjene nepravilnosti ili prevare (namerno, nenamerno, visok ili nizak nivo nepravilnosti, velika ili mala opasnost od izvedene prevare i slično);
4. izvođenje dokaza, odnosno obezbeđenje materijalnih i drugih dokaza da je nepravilnost ili prevara učinjena i načini izvršenja.

Otkrivanje lažnog finansijskog izveštavanja može biti kompleksno, teško, ali ne i nemoguće. Iako je, uopšteno gledano, sprečavanje prevare svakako bolje rešenje, treba razmotriti odgovarajuće aktivnosti i mere koje će pomoći u otkrivanju prevara. Prilikom istrage mogućih prevara forenzičke računovođe se suočavaju sa velikim brojem podataka koje treba uneti, uporediti i analizirati. Forenzičke računovođe kombinuju svoja računovodstvena znanja sa revizorskim, istražnim tehnikama, kao i drugim veštinama, a sve u cilju detekcije prevara.

Forenzička istraga se ne ograničava samo na interno područje (predmet istrage su zaposleni i menadžeri), već ide šire i na eksterno područje (predmet istrage su moguće prevare od strane poslovnih partnera: kupaca, dobavljača, banaka i ostalih partnera). Oblasti koje su najčešće predmet forenzičkih istraga su (10):

1. prevare u finansijskim izveštajima;
2. prevare sa zaposlenima;
3. prevare sa porezima;
4. bankrotstvo;
5. organizovani kriminal i terorizam i
6. procena vrednosti preduzeća.

Cilj forenzičke istrage nije da utvrdi krivicu pojedinaca već činjenično stanje, odnosno da utvrdi i ukaže na to šta se tačno dogodilo, da ukaže na važne činjenice koje bi kasnije

pomogle istražnim organima u postupku protiv onih lica za koje se sumnja da su izvršila kriminalnu radnju. Forenzička istraga bi trebalo, ne samo da otkrije kriminalnu radnju, već i da proceni visinu štete za preduzeće po tom osnovu. Primarni cilj forenzičke istrage je prikupljanje dokaza i utvrđivanje činjeničnog stanja.

Forenzička istraga kao proces otkrivanja kriminalnih radnji putem forenzičkog računovodstva obuhvata praktične korake radi prikupljanja dokaza relevantnih i validnih za procesuiranje osumnjičenih lica. Ona predstavlja metodologiju za razotkrivanje prevara i uključuje pribavljanje i analizu dokaza, intervju lica, pisanje izveštaja i svedočenja. Kao i svaki seriozan posao, tako i istraga koju sprovode forenzičke računovođe zahteva određenu vrstu pripreme. Naime, pre nego što započnu sa sprovođenjem istrage, forenzički istražitelji potrebno je da savladaju pravila finansijskog računovodstva; da prouče detaljno Međunarodne standarde finansijskog izveštavanja, Međunarodne računovodstvene standarde; da usvoje veštine analize finansijskih izveštaja; prouče računovodstvene tehnike koje se najčešće pojavljuju pri formiranju lažnih finansijskih izveštaja; da savladaju pravila, tehnike i veštine analize kriminalnih radnji; da se upoznaju sa pravnom regulativom i dr.

Osnova početka istrage forenzičkih računovođa je upućivanje pisma namere od strane onih koji angažuju forenzičke računovođe. U pismu namere detaljno se objašnjava šta se traži od njih, iznose detalji koji su poznati o mogućoj prevari i svi dodatni podaci koji bi mogli da pomognu u istrazi. Obično se forenzička istraga započinje kada već postoje sumnje da je izvršena kriminalna radnja. Proces započinje prikupljanjem opštih informacija i kreće se logično prema specifičnim informacijama i dokazima. Osnovni koraci u sprovođenju procesa istrage su (20):

1. početak istrage (angažovanje forenzičara, definisanje ciljeva istrage);
2. teorijska analiza kriminalnih radnji;
3. formiranje plana prikupljanja dokaza;
4. prikupljanje dokaza (analiza pravne regulative, pretrage javno dostupnih baza podataka, obavljanje razgovora, intervju, prikupljanje dokumentacije koja je u vezi sa predmetom istrage...);
5. pregled i analiza prikupljenih dokaza;
6. izrada izveštaja o nalazima forenzičkog računovođe
 - a) Sudski proces;
 - b) dalje istraživanje/kraj istraživanja.

Prethodno prezentovan tok odvijanja forenzičke istrage je jedan od uobičajenih, mogućih redosleda koraka. U praksi se može sprovesti u nešto izmenjenom/dopunjenom redosledu ali je bitno da metodologija istrage prevara sledi logičan tok za rešavanje navoda o potencijalnoj prevari. Forenzički računovođa može i da predloži dalje korake koje preduzeće, kompanija treba da preduzme, kao i da da preporuke za uvođenje nekih mera i radnji u cilju sprečavanja sličnih incidenata u budućnosti. Nakon podnošenja

izveštaja, forenzički računovođa priprema se za svoju ulogu u sudskim postupcima koji su u vezi sa slučajem, a završni korak ovog procesa bi bio učešće forenzičkog računovođe kao veštaka u sudu (12).

Forenzičku istragu, pored benefita i prednosti koji se ogledaju pre svega u smanjenju nivoa prevara i drugih nepravilnosti, smanjenju gubitaka, kao i dobijanju kvalitetnijih i pouzdanijih finansijskih izveštaja, karakterišu i određeni nedostaci. Pre svega, angažovanje forenzičkih računovođa je skupo, zatim postoji mogućnost odliva poverljivih informacija, što može dovesti do narušavanja ugleda preduzeća i gubljenja poverenja zaposlenih (17).

ANALITIČKE TEHNIKE KAO FORENZIČKO RAČUNOVODSTVENI ALAT

Da bi se pronašla „igla u plastu sena”, potrebni su kvalitetni i veoma osetljivi „metal detektori”, u ovom slučaju forenzički alati u vidu različitih tehnika (analize finansijskih podataka), koji bi omogućili analizu prošlosti do aktuelnog trenutka poslovanja. Tokom istrage potencijalnih prevara u procesu finansijskog izveštavanja, forenzičke računovođe koriste razne tehnike za analizu odnosa između elemenata finansijskih izveštaja. Ove analize se koriste za kasniju detaljniju analizu poslovnih transakcija ukoliko početna analiza elemenata finansijskih izveštaja ukaže na mogućnost postojanja prevara. Analitičke procedure u forenzičkom računovodstvu, po pravilu se primenjuju fazno, gradirane od najopštijih do krajnje direktnih. Svaki od tih segmenata analize ima svoje specifične ciljeve, kao što su (12):

- Preliminarne (pripremne) analitičke procedure, kao najopštije, koriste se za identifikovanje područja visokog rizika od prevara, sticanje uvida u prirodu i vreme nastajanja manipulacija, kao i procenu stepena neophodnosti primene odgovarajućih forenzičkih procedura za njihovo dokazivanje;
- Nezavisne analitičke procedure, koriste se za pribavljanje dokaza, kroz upoređivanja i usklađivanja konkretnih podataka, te utvrđivanje verodostojnosti (ispravnosti) dokumentacije, knjiženje i obračun;
- Konačne analitičke procedure, kao najdirektnije, služe za donošenje zaključaka o uticaju problematičnih transakcija na finansijske izveštaje.

Otkrivanje sumnjivih finansijskih transakcija i manipulacija računovodstvenim podacima predstavlja kompleksan izazov, što je dovelo do razvoja različitih modela i metoda za otkrivanje nepoštenih praksi i anomalija u finansijskim izveštajima. U pogledu pristupa istrazi računovodstveni forenzičar može imati reaktivni i proaktivni pristup, pri čemu koristi različite tehnike analize finansijskih podataka. One mogu da budu različite, od tradicionalnih, koje se koriste za klasičnu analizu aktuelnog i budućeg poslovanja preduzeća, do specifičnih tehnika koje se koriste ciljano za otkrivanja prevara. Najčešće tradicionalne tehnike koje se koriste u forenzičkoj praksi, temelje se na tehnikama finansijske analize, kao što su:

- Horizontalna analiza – upoređuje stavke iz tekućeg perioda sa istim stavkama iz prethodnog perioda;
- Vertikalna analiza – upoređuje procentne udele pojedinih stavki u finansijskim izveštajima;
- Upoređivanje detaljnih stavki u finansijskim izveštajima sa istim ili sličnim stavkama iz prethodnih perioda;
- Analiza odnosa – u finansijskim izveštajima u područjima profitabilnosti, likvidnosti, solventnosti, aktivnosti i stvaranja vrednosti.

Pored tehnika tradicionalnog računovodstva u procesu istraživanja prevara u finansijskim izveštajima, intenzivno se primenjuju i neke specifične tehnike. Naime, tehnike tradicionalnog računovodstva nisu dovoljne da forenzičke računovođe otkriju finansijske prevare. Samim tim, u ovom procesu forenzičari primenjuju i neke specifične (analitičke) tehnike. Kratak prikaz ovih tehnika je dat u nastavku:

- Benfordov zakon – pokazuje kolika je verovatnoća da se neka cifra nađe na pravom mestu u broju. Suština Benfordovog zakona je da se određene cifre javljaju češće od drugih u skupovima podataka. Zbog jednostavnosti i efikasnosti primene, a i zahvaljujući računarskim alatima, tek poslednjih decenija postao je nezaobilazan u analizi i otkrivanju računovodstvenih manipulacija i finansijskih malverzacija. Kao jedna od najčešćih metoda za otkrivanje anomalija i nepravilnosti u računovodstvenim podacima, pruža podatak o očekivanoj učestalosti pojavljivanja određene cifre u podacima. Analizom učestalosti pojavljivanja neke cifre u skupu brojeva, forenzičke računovođe mogu da steknu uvid u podatke koji bi im promakli pri korišćenju tradicionalnih analiza i metoda ispitivanja ispravnosti finansijskih izveštaja. Konstatovani obrasci pojavljivanja cifara mogu ukazivati na sistematsku prevaru, grešku, izmišljanje brojeva ili subjektivnost/pristrasnost u prezentovanju informacija (za više detalja videti 8);
- Beneish M-Score model – koristi se za procenu mogućeg stepena prevara u finansijskim izveštajima na osnovu osam varijabli (indeksa). Ovaj model pruža kvantitativno orijentisan pristup za rano otkrivanje nepoštenih praksi, istovremeno pružajući značajan doprinos u sprečavanju potencijalnih finansijskih manipulacija u poslovanju kompanija. Kroz analizu različitih komponentata i njihovih međusobnih odnosa, model pruža kvantitativno orijentisane indikatore koji mogu pomoći investitorima, regulatornim agencijama i analitičarima da identifikuju kompanije koje bi mogle biti izložene manipulativnim praksama. Beneish M-Score model koristi formulu koja uzima u obzir vrednosti ovih komponenti i dodaje odgovarajuće koeficijente kako bi se došlo do ukupne M-Score vrednosti. Meri verovatnoću da je preduzeće manipulisalo u izveštavanju putem obračuna različitih indeksa koji ukazuju na stepen promene između pojedinih pozicija finansijskih izveštaja. Viša M-Score vrednost ukazuje na veću verovatnoću manipulacija u finansijskim izveštajima (za više detalja videti 9);
- Altman Z Score – može se koristiti kako za procenu opasnosti od bankrotstva tako i za prognozu budućih rezultata poslovanja preduzeća. U modelu se poseban značaj poklanja finansijskim racio pokazateljima, čijim se kombinovanjem i ponderisanjem

donosi sud o verovatnoći nastupanja tzv. „default“ događaja (kada dužnik nije više u mogućnosti da izmiruje svoje dospele obaveze). Z-skoring predstavlja linearnu kombinaciju 5 finansijskih racio pokazatelja, koji su ponderisani odgovarajućim koeficijentima. Z Score manji od 1,80 ukazuje na ozbiljne moguće probleme i propast preduzeća koje je predmet analize (2) (3);

- Argentijev model višestrukih grešaka uprave – takođe se koristi za procenu ili prognoziranje budućnosti preduzeća od propasti ili bankrotstva. Ono što je interesantno kod ovog modela je što se ne zasniva na analizi finansijskih podataka, već je stvoren na osnovu intervjua sa stručnjacima iz banaka, preduzetnicima, menadžerima i investitorima. Upravo iz tih razloga ovaj model je odličan za kombinaciju sa prethodno navedenim modelima koji svoju analizu zasnivaju na finansijskim podacima o poslovanju preduzeća. Ukupan zbir negativnih brojeva veći od 25 ukazuje na veliku opasnost u narednih pet godina (za više detalja videti 4) i
- Business Excellence Model (BEX) – korišćenjem modela izračunava se BEX indeks. BEX indeks manji od nule znači ugroženu egzistenciju preduzeća. U odnosu na gore navedene modele, BEX ne zavisi od pokazatelja sa tržišta kapitala, pa se može izračunati i za preduzeća koja tek ulaze na tržište, kao i za ona koja se ne kotiraju na berzi. Uloga BEX indeksa, za razliku od Altmanovih modela, nije samo da se proceni opasnost od bankrota već, pre svega, procena tekuće i buduće izvrsnosti preduzeća. Ova procena može da posluži da se donese ocena o finansijskoj poziciji preduzeća, i to kako u trenutnoj situaciji tako i u budućnosti (za više detalja videti 5).

Tokom forenzičke istrage navedene tehnike se, pre svega, dopunjuju razgovorom (intervjuom) sa svedocima, žrtvama (oštećenim) i osumnjičenima, kao i detaljnim pregledom dokumentacije i analizama svih faktora koji utiču na poslovanje kompanija. Izbor forenzičkih tehnika zavisi od toga da li se radi o preventivnom istraživanju ili o istraživanju već otkrivene prevare. U prvom slučaju forenzičari sprovode preventivna ispitivanja kako bi otkrili moguće nepravilnosti. Ukoliko se opštom proverom ustanove neuobičajeni trendovi, forenzičar nastavlja testiranje sumnjivih bilansnih pozicija i sprovodi detaljna ispitivanja u cilju prikupljanja relevantnih dokaza koji bi potkrepili ili odbacili sumnju o prevari. S druge strane, istraživanje prevara za koje postoji sumnja da su učinjene podrazumeva direktniji postupak, odnosno istraga se odmah fokusira na traženje dokaza u tačno određenom području. Uloga računovodstvenog forenzičara je da pažljivo proceni sve transakcije, da bi se utvrdilo (ne)postojanje indicija o izvršenoj prevari i propustu. Ako se utvrdi postojanje prevare i propusta, svakako ih treba detaljnije istražiti i sačiniti izveštaj o tome, tzv. forenzički izveštaj (14).

Mnogi autori, teoretičari i praktičari iz ove oblasti smatraju da kombinacija analitičkih tehnika (tradicionalnih i specifičnih) daje najbolje rezultate pri otkrivanju lažnog finansijskog izveštavanja. Pri ovom je važno napomenuti da sve ove analize finansijskih izveštaja, same po sebi ne inkriminišu nikoga niti dokazuju postojanje računovodstvenih prevara i manipulacija, već samo predstavljaju indikator potencijalnih finansijskih nezakonitosti

u jednom području poslovanja ili više njih, stoga sve podatke treba dodatno analizirati i razumno interpretirati. Dakle, one nisu apsolutni pokazatelj manipulacija, već pružaju indicaciju o postojanju lažnih finansijskih izveštaja.

ZAKLJUČAK

U svetlu sveprisutnih manipulacija i anomalija u finansijskom izveštavanju, nametnula se potreba da se analitičke tehnike i metode koriste kao alati za efikasno otkrivanje nezakonitih radnji u finansijskom izveštavanju. Radi prevazilaženja situacija u kojima se javlja sumnja o postojanju kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, računovodstvena profesija i regulatorna tela smatrali su krajnje neophodnim da se u takvim situacijama sprovede forenzička istraga angažovanjem forenzičkih računovođa. Osnovni cilj forenzičke istrage jeste da putem primene zakonom dozvoljenih postupaka i sredstava istraži, dokaže i inicira postupak sankcionisanja nedozvoljenih radnji u postupku sastavljanja i prezentovanja finansijskih izveštaja. U toku ispitivanja sumnjivih transakcija u poslovnom entitetu i prikupljanja dokaza koji potvrđuju ili osporavaju indicije o kriminalnoj aktivnosti, istražitelji – forenzičke računovođe koriste pored tehnike tradicionalnog računovodstva i specifične analitičke tehnike (Beneishov model, Benfordov zakon, Altman Z-Score model i dr.) kao efikasan alat za otkrivanje lažnih finansijskih izveštaja. Upravo ovaj alat u današnjoj digitalnoj eri može da pruži vredne perspektive za očuvanje autentičnosti i pouzdanosti finansijskog izveštavanja, istovremeno predstavljajući dragocen resurs u borbi protiv finansijskih anomalija i manipulacija. Na kraju, visok stepen transparentnosti u finansijskom izveštavanju i aktivna primena forenzičkih alata mogu dati značajan doprinos u zaštiti investitora i integriteta tržišta kapitala.

LITERATURA

1. ACFE Occupational Fraud (2024): A Report to the Nations, Association of Certified Fraud Examiners. Dostupno na www.ACFE.com
2. Altman, E., (1986), Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy, *Journal of Finance*, 23, Septembar, pp. 589–609
3. Altman, E., Htrzell, J. and Peck, M., (1995), *Emerging Markets Corporate Bonds: A Scoring Systems*, Salomon Brother Inc., New York
4. Belak, V., (2011), *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb
5. Belak, V. i Aljinović-Barač, Ž., (2008), *Tajne tržišta kapitala*, BELAK EXCELLENS, Zagreb
6. Beke Trivunac, J. (2020). Trendovi u konceptima znanja koja su potrebna računovođama i revizorima. *REVIZOR*, 23(91–92), 87–95. <https://doi.org/10.5937/Rev2092087B>
7. Cvetković, D., (2023). Beneish M-score model utvrđivanja potencijalnih manipulacija u računovodstvu, *Zbornik radova VII nacionalne naučno-stručne konferencije sa međunarodnim učešćem Trendovi u poslovanju*, Kruševac, 29. septembar 2023, str. 31–40

8. Cvetković, D. (2023). Benfordov zakon – alat i korektor u računovodstvu i reviziji. REVIZOR, RSM Advisory d.o.o, Beograd, Naučno društvo Srbije za računovodstvo i reviziju, 2(102–103), str. 135–148, DOI: 10.56362/Rev23102135C
9. Dimitrijević, D., (2018), Forenzičko računovodstvo – instrument otkrivanja i sprečavanja prevara, Univerzitet u Kragujevcu – Ekonomski fakultet
10. Dimitrijević, D. i Danilović, M., (2017), Otkrivanje prevara u kompanijama u Republici Srbiji primenom Beneish-ovog modela, Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici, 37/2017, vol. 53, Ekonomski fakultet u Subotici Univerzitet u Novom Sadu, str. 311–325
11. Dimitrijević, D. (2015). Otkrivanje i sprečavanje manipulacija u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima, Ekonomski horizonti, Volumen 17, No. 2, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu
12. Grupa autora (2021) Forenzičko računovodstvo, istražne radnje, ljudski faktor, primenjeni alati, Beograd: Fakultet organizacionih nauka
13. <http://www.acfe.com>, preuzeto dana 30. 06. 2017. godine
14. Janković, B., Knežević, S., & Bogojević Arsić, V. (2022). Saradnja policije i računovodstvenog forenzičara u cilju suzbijanja privrednog kriminaliteta. REVIZOR, Časopis za upravljanje organizacijama, finansije i reviziju, 25(100), 21–30. <https://doi.org/10.56362/Rev221000>
15. Knežević, S., Mitrović A. & Cvetković, D. (2019). "The role of auditing profession in detecting frauds in financial statements", NBP, Journal of Criminalistics and Law, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, p. 97–112
16. Knežević, S., Milojević, S., & Paunović, J. (2021). Razvoj forenzičkog računovodstva i izazovi u savremenom okruženju. REVIZOR, 24(95–96), 77–90. <https://doi.org/10.5937/Rev2196077K>
17. Lazović, G. (2014), „Prednosti i nedostaci forenzičkog računovodstva“, Poslovni konsultant, FINconsult, Sarajevo, 6–36, str. 35–41
18. Mamo J., Aliaz A., Accounting Manipulation and its Effects in the Financial Statements of Albanian Entities, Interdisciplinary Journal of Research and Development, 2014, vol. 1, no. 2, [Online]. http://www.uamd.edu.al/new/wp-content/uploads/2015/07/11.-J.Mamo_.pdf
19. Mohameda, N. & M. Handley-Schachelorb (2014), Financial statement fraud risk mechanisms and strategies: the case studies of Malaysian commercial companies. ICGSM 2014. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 145, 321–329, doi: 10.1016/j.sbspro.2014.06.041.
20. Muminović, S. (2011), „Forenzičko računovodstvo – potreba ili pomodarstvo“, REVIZOR, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd, br. 54
21. Murcia, F. D. & J. A. Borba (2007), Framework for Detecting Risk of Financial Statement Fraud: Mapping the Fraudulent Environment, Brazilian Business Review, (4)3:162–177, ISSN 1808-2386.
22. Singleton, T., Singleton, A., Bologna, J. and Lindquist, R. (2010), Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo, Savez Računovođa i Revizora Srbije, Beograd

Analytical Techniques in the Forensic Investigation of Fraudulent Financial Reporting

PROFESSIONAL PAPER

UDC 343.983:343.53

Dragan Cvetković¹
Dragomir S. Dimitrijević²

Summary: *In modern business, financial reports, as the final product of the accounting process, represent a key source of information for numerous users. Simultaneously with the development of financial reporting and the increase of its impact on the making of important investment and business decisions, there are various forms of false financial reporting and misleading the users of financial reports. The subject of this paper are analytical techniques used in the forensic investigation of suspicious transactions and manipulation of financial data. The aim of the paper is to point out the importance of good knowledge and understanding of the concept of forensic investigation and the potential of analytical techniques in detecting anomalies and irregularities in financial data.*

Received: 17.09.2024.

Accepted: 05.10.2024.

Published: 27.12.2024.

Keywords: *financial statements, manipulation, analytical techniques, forensic investigation*

¹ College of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, Serbia.
E-mail: dragan.cvetkovic@vspep.edu.rs

² Faculty of Economics, University of Kragujevac, Serbia.
E-mail: dimitrijevicd@kg.ac.rs

INTRODUCTION

The increasing exposure of companies to various forms of fraudulent financial reporting and other financial frauds, coupled with the application of new informational and digital technologies, “home-based” trade, compromised values, and moral crises in society, present challenges for the accounting profession in the field of ethics (interests of accountants, companies, management, investors, management pressure to achieve financial targets, concealment of information, etc.). The complicity of internal and external perpetrators, insufficient knowledge of forensic accounting, and many other reasons have necessitated the development of new methods, techniques, and approaches to combat fraudulent financial reporting and other forms of financial fraud. These issues have prompted professionals and academics to address delicate questions about the quality and reliability of financial statements in the modern business environment. On one hand, there is a need to detect and prevent fraudulent financial reporting and reduce the risk of manipulation in financial data, and on the other, to tackle business fraud in general.

In recent decades, data manipulation and anomalies in financial statements have become a central focus for accountants, forensic accountants, auditors, investigators, and regulatory experts. Numerous financial scandals (Enron, Tyco, WorldCom, Parmalat SpA, America Online Inc., Bernard L. Madoff Investment Securities LLC, Satyam Computer Services, etc.) have caused significant losses to investors and creditors, shaking public trust in the reliability of financial reporting. These cases have highlighted the enormous losses suffered by investors, creditors, business partners, and shareholders, as well as a loss of confidence in the accounting profession and the financial reporting system. Such a loss of trust has severe negative consequences for financial markets and the economic system of a country. As a result, governments, professional associations, and institutions have recognized the need to take all necessary measures to prevent fraudulent financial reporting to the greatest extent possible.

On average, companies globally lose 5% of their annual revenue due to fraud, a socially detrimental phenomenon showing a steady upward trend. The damages are immense for individuals, enterprises, companies, and national economies, posing increasing challenges for both the public and private sectors. Research indicates that financial statement fraud, compared to other forms of fraud (corruption and asset misappropriation), is the most sophisticated and rare (5% of cases), suggesting that this type of fraud is more carefully and intricately planned, making it harder to detect. At the same time, financial statement fraud is the most damaging form of fraud, where perpetrators deliberately misstate or omit certain information in financial reports, resulting in the highest financial losses (\$766,000 per case) (1). For these reasons, regulatory bodies, forensic accountants, and auditors must continuously develop and refine existing techniques to detect and prevent fraudulent financial reporting. This includes using advanced analytical techniques in combination with IT technologies and software solutions, as well as creating new models for detecting manipulations in financial statements, all aimed at preventing and uncovering business fraud.

The paper is structured as follows: following the introduction, the first section discusses fraudulent financial reporting, manipulations in the financial reporting process, schemes, and “red flags” as indicators of illicit activities. The second section focuses on forensic accounting challenges in fraud detection, particularly in financial statements. This includes an examination of detecting fraudulent activities in financial reporting, the concept of forensic investigation, and the process of investigating fraudulent activities in financial statements. The third section discusses analytical techniques used in analyzing and detecting accounting manipulations and financial malpractices, followed by the conclusion.

FRAUDULENT FINANCIAL REPORTING: THE RAREST BUT MOST HARMFUL FORM OF FRAUD

Users of financial statements (shareholders, managers, government, union leaders, creditors, etc.) expect to find reliable, objective, and truthful data within these reports to realistically and objectively assess the asset, financial, and performance position of a particular business entity. However, financial reporting is susceptible to falsification and manipulation—illegal activities that result in fraudulent or falsified reports. Practice has shown that users of financial statements can be influenced in various ways by presenting a distorted accounting and business picture of the reporting entity, thereby manipulating their behavior.

The American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) defines fraudulent financial reporting as “intentional inaccuracies or omissions of amounts or disclosures in financial statements to deceive users of financial statements” (11). Mamo and Aliaj define fraudulent financial reporting as “the manipulation of financial information that constitutes a distorted presentation, misrepresenting the financial position/performance of the reporting entity, creating a false image of the organization’s financial strength” (18). Fraudulent financial reporting involves deliberate actions, alterations, or falsifications of information in financial statements to achieve specific goals, such as concealing poor performance, attracting investors, or securing favorable loan terms. Such manipulations can have serious consequences, not only for investors and company owners but also for the entire capital market (7). Severe declines in stock prices, significant losses for investors, creditors, and lenders, difficulties in attracting additional capital, substantial harm to the interests of creditors and business partners, and the risk of bankruptcy are just some of the wide-ranging negative effects of fraudulent financial reporting on capital markets. These illegal activities in financial statements and accounting documentation can severely disrupt even the most developed capital markets, leading to financial crises and market dysfunctions.

This illegal activity essentially involves altering data in financial statements, primarily by the company’s management, to present a false image (financial, asset, performance,

etc.) of the reporting entity. This false image may manifest as either a poorer financial and asset position (weaker financial results) or an improved financial and asset position (better financial results). The purpose of falsifying financial statements is to deceive users of financial statements through intentional misrepresentation or omission of data or disclosures in financial statements, resulting in inaccurate portrayals of the company's financial and performance position. This deception benefits the perpetrator(s) or the company, to the detriment of investors, creditors, and other users of the financial statements. In other words, the act of falsifying financial statements aims to obtain financial benefits, conceal wrongdoing, or unlawfully appropriate assets or satisfy the interests of stakeholders under various circumstances. The motivations for manipulative financial reporting may include attracting potential or future investors, securing loans more easily from banks, unjustly obtaining credit and other benefits from banks, increasing the company's stock prices on the market, or rewarding unscrupulous company managers with bonuses or incentives based on purportedly outstanding performance in certain organizational segments of the company (e.g., increased sales volume, revenue growth, profits, etc.). All of this indicates that fraudulent financial statements can be (mis)used as a means of executing and/or concealing fraudulent activities (such as falsifying financial statements or embezzling assets).

The Association of Certified Fraud Examiners (ACFE), based on conducted research, identified three key forms of fraudulent activities: asset misappropriation, corruption, and financial statement fraud (1). All three forms of fraud can occur and persist in any company, regardless of its size, industry, or scale of operations. These types of criminal acts are committed to obtain, conceal, or unlawfully appropriate financial resources by one or more individuals—the perpetrators—under various circumstances.

According to ACFE's research, among the mentioned forms of professional fraud, the least frequent are criminal acts related to financial statements (5% of cases in their study), where the perpetrator intentionally misrepresented or omitted certain data in a company's financial statements, resulting in the highest financial losses (USD 766,000 per case) (1). This is the rarest type of criminal activity or fraud, which is simultaneously the most damaging. The study also found that 12% of fraud perpetrators are employed in accounting departments (1). Determining the exact amount of losses and frequency of fraudulent activities is exceptionally difficult because many frauds remain unidentified or undiscovered.

Financial statement fraud is always a criminal act, but not every criminal activity is connected to falsifying financial statements. In practice, there are criminal acts that leave no trace in financial statements or accounting records, such as fraud in business contracts, deception and fraud against customers, consumers, and suppliers, fraud in product and service quality, various types of embezzlement, bribery, and money laundering. The fact that financial statement fraud, as one form of fraudulent activity, is the least frequently detected in practice highlights the importance of uncovering and, particularly, preventing this type of fraud. These individual cases cause the greatest financial losses, making this issue critical not only for businesses but also for the broader social community in every country, as the financial losses can spill over into the wider economy.

Fraudulent financial statements are most commonly created through data manipulation in the Income Statement, including expenses and revenues. Additionally, data manipulation often involves information about assets and liabilities in the Balance Sheet, as well as cash flows in the Cash Flow Statement. Criminal acts related to financial reporting can occur during the preparation of documentation and/or the process of compiling financial statements. According to the ACFE model, there are two subcategories of schemes related to financial statements (1): financial schemes (high frequency) and non-financial schemes (low frequency). Due to their higher frequency, it is necessary to elaborate on the financial subcategory. This subcategory can include five schemes or techniques of fraudulent financial reporting (22):

1. Timing differences (inappropriate revenue recognition);
2. Fictitious revenues;
3. Improper disclosure;
4. Improper asset valuation.

Criminal activities are often well-conceived and concealed, as perpetrators seek to hide traces of their unlawful actions. However, it is well-known that no crime is perfect; every criminal act leaves some trace. When a criminal act, such as fraud, occurs, there are traces of the crime and the perpetrator that remain at the scene or in the life of the individual who committed the fraud, akin to fingerprints left at a crime scene. “Red flags”, as indicators of potential fraudulent activity, come in various forms and may include accounting anomalies, unexplained transactions or events, unusual elements of a transaction, behavioral changes or characteristics of individuals, or traits commonly associated with known fraud schemes—whether specific individual schemes or groups of schemes (15).

Red flags serve as a “thermometer” for preventing and detecting fraud. However, there may be numerous red flags within an enterprise without any actual fraud occurring. These flags warn of the possibility of fraud, which can only be confirmed with valid, concrete evidence obtained through further investigation (21). The key lies in the ability to recognize specific indications and so-called red flags, which may or may not always signal criminal activities. In this sense, red flags can act as initial indicators that “something is wrong,” pointing to early signs of potential illegal activities. Generally, red flags related to criminal acts in financial reporting and accounting include:

- Accounting anomalies;
- Extravagant lifestyles of employees (especially management);
- Unusual employee behaviors;
- Complex business transactions that are hard to understand and lack apparent practical or logical purposes;
- Large and significant transactions near the reporting period’s end, typically at the fiscal year-end;
- Frequent and unexplained changes of auditors and auditing firms;

- Financial results that appear “too good to be true” or significantly better than competitors’;
- High turnover rates or hiring of inefficient staff in accounting, internal audit, and IT departments;
- Significant transactions with related parties outside of regular business activities or with related parties audited by another firm;
- Major business transactions conducted outside national borders in jurisdictions with different legal environments and cultures;
- Bank accounts or operations of subsidiaries or branches located in tax havens without clear business justification;
- Unusual profits;
- Rounded account balances;
- Inventory shortages or surpluses, or inability to control inventory;
- Severe cash shortages;
- Weaknesses in internal controls;
- Executive management aggressiveness;
- Obsession with stock prices by executive management;
- Discrepancies in accounting documentation;
- Account balances significantly understated or overstated;
- Business events not recorded in accounting systems timely, correctly, or in the appropriate accounts, or recorded incorrectly and in incorrect amounts;
- Entries made in general ledger accounts without supporting documentation or based on suspicious documentation;
- Absence of original accounting documents, with only copies available, etc.

The above list of indicators is neither exhaustive nor uniform across all entities, but it provides a broad range of potential signs of fraud. Red flags (indicators), when combined with other relevant information, form an essential part of risk assessment. Current auditing and accounting theory and practice recognize various fraud indicators, but their presence in a specific entity largely depends on whether elements of the fraud triangle exist (pressure, opportunity to commit fraud, and employee predisposition toward manipulations). Once red flags are identified and recognized, various forensic techniques are applied to uncover criminal activities.

FORENSIC INVESTIGATION: THE PROCESS OF UNCOVERING FRAUDULENT FINANCIAL REPORTING

The monitoring of fraudulent financial reporting has garnered significant attention and response in recent years due to the immense collateral damage it can cause, potentially undermining the long-term success of companies (19). As a response by the accounting

and auditing professions to fraudulent financial reporting and other challenges faced by businesses, companies, and society as a whole in modern business, forensic accounting has emerged as a distinct branch of accounting. The increasingly complex business environment and the growing tendency for legal action have created demand for accountants who understand legal processes and can conduct investigations, perform financial analysis, and execute other accounting or auditing procedures at a level acceptable to courts (16). This field focuses on investigations and assessments of criminal and other illicit business activities and conditions within company operations. It involves the application of accounting and auditing knowledge and skills in potential or actual litigation or criminal proceedings, including generally accepted accounting and auditing principles, to determine lost profits, revenues, assets, or damages, evaluate the efficiency of internal controls, uncover fraud, or perform other activities requiring accounting expertise within the legal system (13). Essentially, forensic accounting combines accounting, auditing, and investigative skills to examine financial statements and operations of a company.

A forensic investigation into illegal actions related to financial statements involves a methodology for uncovering criminal activities. It includes collecting and analyzing evidence, interviewing individuals, preparing reports, and providing testimony. Based on indicators of fraud, such as cash shortages or other evidence, investigations are conducted to determine the extent of the loss, i.e., material damage, and to identify the perpetrator. Uncovering and proving criminal activities in financial statements and accounting requires specialized knowledge and experience. This expertise includes a detailed understanding of the technology and business practices in specific fields, the regulations governing them, the manifestations, criminal schemes, and methods of executing these activities, as well as the methodologies for proving them. According to Belak, performing tasks within the domain of forensic accounting requires, in addition to accounting expertise, knowledge of auditing, economics, statistics, information technology, law, and investigative skills and techniques, along with other knowledge and skills (4). Specifically, forensic accountants must possess competencies¹ that enable them to:

- Identify “red flags” promptly;
- Recognize various criminal schemes and manifestations;
- Adequately apply techniques and methods for detecting fraudulent financial reporting;
- Conduct efficient investigations, collect and analyze evidence, and prepare and present forensic reports effectively.

The selection of the objectives of a forensic investigation depends on its purpose, which is determined by the client. The decision to hire forensic accountants can be made by a judi-

¹ Professional competencies encompass not only knowledge of principles, standards, concepts, facts, and procedures, but also the ability to practically apply technical competencies, professional skills, values, ethics, and attitudes (6).

cial authority, the management of a bank or company, capital owners, creditors, investors, or other stakeholders if they require an objective, independent, and professional assessment to determine the existence of fraud within a business entity. When there is suspicion of fraudulent activities, the goal is to determine whether it has already occurred or is ongoing, and to identify the perpetrator. The evidence of a forensic investigation is collected in a manner that is acceptable to the court handling the prosecution of the perpetrators. Therefore, for criminal responsibility to be initiated, valid proof of irregularities or fraud is necessary.

In disputes, the client determines the goal. Based on the defined goal, the purpose of the forensic investigation can also be defined, as outlined below (20):

4. Identifying areas of potential irregularities or fraud, or narrowing down the search for specific irregularities, or locating areas of fraud or wrongdoing;
2. Uncovering specific irregularities or fraud, or the methods of execution;
3. Assessing the risk level of the identified irregularities or fraud, or evaluating the severity of the irregularity or fraud (whether intentional or unintentional, high or low level of irregularity, high or low risk of fraud, etc.);
4. Providing evidence, i.e., securing material and other evidence that the irregularity or fraud occurred and outlining the methods of execution.

Detecting fraudulent financial reporting can be complex and difficult, but not impossible. Although, in general, preventing fraud is certainly the better solution, appropriate activities and measures to assist in uncovering fraud should still be considered. During the investigation of potential frauds, forensic accountants are confronted with large volumes of data that must be entered, compared, and analyzed. Forensic accountants combine their accounting knowledge with auditing, investigative techniques, and other skills, all aimed at detecting fraud.

Forensic investigation is not limited to the internal area (where the subject of the investigation is employees and managers), but extends to the external area as well (where the subject of the investigation is potential fraud by business partners: customers, suppliers, banks, and other partners). The areas most commonly investigated in forensic inquiries are (10):

1. Fraud in financial statements;
2. Employee fraud;
3. Tax fraud;
4. Bankruptcy;
5. Organized crime and terrorism; and
6. Business valuation.

The goal of a forensic investigation is not to establish the guilt of individuals but to determine the facts—what exactly happened—and highlight critical findings that could

assist investigative authorities in prosecuting those suspected of criminal activity. A forensic investigation should not only uncover criminal actions but also assess the financial damage caused to the company. The primary objective is the collection of evidence and the establishment of factual circumstances.

Forensic investigation, as a process of uncovering criminal activities through forensic accounting, involves practical steps to gather evidence that is relevant and admissible for prosecuting suspects. It provides a methodology for exposing fraud and includes evidence collection and analysis, conducting interviews, preparing reports, and giving testimony. Like any serious task, forensic accounting investigations require preparation. Investigators must first master financial accounting principles, thoroughly study International Financial Reporting Standards (IFRS) and International Accounting Standards (IAS), acquire skills in financial statement analysis, understand the accounting techniques often used in creating fraudulent financial statements, learn the rules, techniques, and skills of analyzing criminal activities, and become familiar with relevant legal frameworks.

The starting point for a forensic investigation is a letter of intent issued by those engaging forensic accountants. This letter outlines the requirements, details known about the suspected fraud, and any additional information that may aid the investigation. Forensic investigations usually begin when there is already suspicion of criminal activity. The process starts with gathering general information and logically proceeds toward more specific information and evidence. The main steps in conducting the investigation process are as follows (20):

1. Initiation of the Investigation (engaging forensic accountants, defining the investigation's objectives);
2. Theoretical Analysis of Criminal Activities;
3. Development of an Evidence Collection Plan;
4. Evidence Collection (analyzing legal frameworks, searching publicly available databases, conducting interviews, collecting documentation related to the investigation's subject matter);
5. Review and Analysis of Collected Evidence;
6. Preparation of the Forensic Accountant's Report:
 - a) For court proceedings; b) Further investigation/conclusion of the investigation.

The aforementioned sequence is one of the common approaches to conducting a forensic investigation. In practice, the process may follow a slightly altered or supplemented order, but the fraud investigation methodology must adhere to a logical flow to resolve allegations of potential fraud. A forensic accountant may also suggest subsequent steps for the company to take, as well as recommend measures and actions to prevent similar incidents in the future. After submitting the report, the forensic accountant prepares for their role in court proceedings related to the case. The final step in the process would involve the forensic accountant serving as an expert witness in court (12).

While forensic investigations offer benefits, such as reducing the level of fraud and irregularities, mitigating losses, and improving the quality and reliability of financial statements, they are also associated with certain drawbacks. These include high costs of engaging forensic accountants and the potential for the leakage of confidential information, which could harm the company's reputation and erode employee trust (17).

ANALYTICAL TECHNIQUES AS A FORENSIC ACCOUNTING TOOL

To find the “needle in a haystack,” high-quality and highly sensitive “metal detectors” are required—in this case, forensic tools in the form of various techniques (financial data analyses). These tools enable the examination of past and current business activities. During the investigation of potential fraud in financial reporting, forensic accountants employ various techniques to analyze relationships between elements of financial statements. These analyses are used as a basis for more detailed examinations of business transactions if the initial analysis of financial statement elements suggests the possibility of fraud. Analytical procedures in forensic accounting are typically applied in stages, progressing from general to highly targeted approaches. Each phase of the analysis serves specific objectives, such as the following (12):

- Preliminary (preparatory) analytical procedures, as the most general phase, are used to identify areas of high fraud risk, gain insight into the nature and timing of manipulations, and assess the necessity of applying specific forensic procedures for evidence gathering.
- Independent analytical procedures are applied to gather evidence through comparisons and reconciliations of specific data, assessing the authenticity (accuracy) of documentation, bookkeeping, and calculations.
- Final analytical procedures, as the most direct phase, are used to draw conclusions about the impact of questionable transactions on financial statements.

Detecting suspicious financial transactions and manipulations of accounting data is a complex challenge, which has led to the development of various models and methods for identifying fraudulent practices and anomalies in financial statements. In terms of investigative approaches, a forensic accountant may adopt either a reactive or proactive approach, utilizing different techniques for financial data analysis. These techniques range from traditional ones used for classical analysis of company's current and future business operations to specific techniques designed for targeted fraud detection. The most commonly used traditional techniques in forensic practice are based on financial analysis methods, such as:

- Horizontal analysis – compares items from the current period with the same items from previous periods;
- Vertical analysis – compares the percentage shares of individual items in financial statements;

- Comparison of detailed items in financial statements with the same or similar items from previous periods;
- Ratio analysis – examines financial statement areas related to profitability, liquidity, solvency, activity, and value creation.

In addition to traditional accounting techniques, some specific methods are intensively applied in the process of investigating fraud in financial statements. Namely, traditional accounting techniques are insufficient for forensic accountants to detect financial fraud. Therefore, forensic accountants employ specific (analytical) techniques in this process. A brief overview of these techniques is provided below:

- Benford's Law – This technique demonstrates the probability of a digit appearing in a specific position within a number. The essence of Benford's Law is that certain digits occur more frequently than others in datasets. Thanks to its simplicity, efficiency, and the availability of computational tools, it has become indispensable in recent decades for analyzing and detecting accounting manipulations and financial fraud. As one of the most commonly used methods for identifying anomalies and irregularities in accounting data, it provides information about the expected frequency of a digit in datasets. By analyzing the frequency of digit occurrences, forensic accountants can gain insights into data that might otherwise go unnoticed using traditional analyses and methods for verifying financial statements. Observed patterns of digit occurrences can indicate systematic fraud, errors, fabricated figures, or biases in presenting information (for more details, see 8).
- Beneish M-Score Model – This model is used to assess the likelihood of fraud in financial statements based on eight variables (indices). It provides a quantitatively oriented approach for the early detection of fraudulent practices, significantly contributing to the prevention of potential financial manipulations in business operations. By analyzing various components and their interrelations, the model offers quantitative indicators that can help investors, regulatory agencies, and analysts identify companies potentially engaging in manipulative practices. The Beneish M-Score Model uses a formula that accounts for the values of these components and applies appropriate coefficients to derive the overall M-Score. A higher M-Score indicates a greater likelihood of manipulation in financial statements (for more details, see 9).
- Altman Z-Score – This technique can assess the risk of bankruptcy as well as predict a company's future performance. The model emphasizes financial ratio indicators, which are combined and weighted to estimate the likelihood of a "default" event (when a debtor can no longer meet their obligations). Z-scoring is a linear combination of five financial ratios weighted by specific coefficients. A Z-Score below 1.80 indicates serious potential problems and the risk of business failure (2)(3).
- Argenti Model of Multiple Management Errors – This model is also used to evaluate or predict a company's future potential for failure or bankruptcy. Unlike other models, it is not based on analyzing financial data but was developed through interviews with bank experts, entrepreneurs, managers, and investors. For this reason,

it serves as an excellent complement to the previously mentioned models that rely on financial data analysis. A total negative score exceeding 25 indicates a significant risk of failure within the next five years (for more details, see 4).

- Business Excellence Model (BEX) – The BEX model calculates a BEX index, with values below zero indicating a company's endangered existence. Unlike the above-mentioned models, the BEX index does not depend on capital market indicators and can therefore be calculated for companies entering the market or those not publicly listed. Unlike Altman's models, the BEX index is not solely aimed at predicting bankruptcy risk but also at evaluating the current and future excellence of a company. This evaluation helps assess the financial position of a company both in the present and in the future (for more details, see 5).

During forensic investigations, the aforementioned techniques are primarily complemented by interviews with witnesses, victims, and suspects, as well as thorough reviews of documentation and analyses of all factors affecting a company's operations. The selection of forensic techniques depends on whether the investigation is preventive or focused on an already identified fraud. In preventive investigations, forensic accountants conduct preliminary examinations to detect potential irregularities. If general assessments reveal unusual trends, the forensic accountant proceeds to test suspicious financial positions and conducts detailed investigations to collect relevant evidence that either confirms or dismisses suspicions of fraud. On the other hand, investigating suspected fraud involves a more direct approach, with the inquiry immediately focusing on gathering evidence in a specific area. The role of the forensic accountant is to carefully examine all transactions to determine the presence (or absence) of indications of fraud or negligence. If fraud or negligence is detected, these findings must be thoroughly investigated and documented in a forensic report.

Many authors, theorists, and practitioners in this field believe that a combination of analytical techniques (both traditional and specific) yields the best results in detecting fraudulent financial reporting. It is important to note that these analyses of financial reports, on their own, neither incriminate anyone nor prove the existence of accounting fraud or manipulation. Instead, they serve as indicators of potential financial irregularities in one or more areas of business. Therefore, all data must be further analyzed and reasonably interpreted. In other words, they are not absolute indicators of manipulation but provide an indication of the presence of fraudulent financial statements.

CONCLUSION

In light of pervasive manipulations and anomalies in financial reporting, there is a growing need for analytical techniques and methods to be used as tools for effectively detecting illegal activities in financial reporting. To address situations where there is suspicion of criminal activity in financial statements, the accounting profession and regulatory bodies

have deemed it necessary to conduct forensic investigations by engaging forensic accountants. The primary goal of a forensic investigation is to use legally permissible methods and tools to investigate, provide evidence for, and initiate the sanctioning of illegal activities in the preparation and presentation of financial statements. During the examination of suspicious transactions within a business entity and the collection of evidence to confirm or refute indications of criminal activity, forensic accountants use both traditional accounting techniques and specific analytical techniques (such as the Beneish Model, Benford's Law, Altman Z-Score model, and others) as effective tools for detecting fraudulent financial statements. In today's digital age, these tools can provide valuable insights to preserve the authenticity and reliability of financial reporting, while also serving as a critical resource in combating financial anomalies and manipulations. Ultimately, a high degree of transparency in financial reporting and the active use of forensic tools can significantly contribute to protecting investors and the integrity of capital markets.

Literature

1. ACFE Occupational Fraud (2024): A Report to the Nations, Association of Certified Fraud Examiners. Dostupno na www.ACFE.com
2. Altman, E., (1986), Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy, *Journal of Finance*, 23, Septembar, pp. 589–609
3. Altman, E., Htrzell, J. and Peck, M., (1995), *Emerging Markets Corporate Bonds: A Scoring Systems*, Salomon Brother Inc., New York
4. Belak, V., (2011), *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo*, Belak Excellens d.o.o., Zagreb
5. Belak, V. i Aljinović-Barač, Ž., (2008), *Tajne tržišta kapitala*, BELAK EXCELLENS, Zagreb
6. Beke Trivunac, J. (2020). Trendovi u konceptima znanja koja su potrebna računovođama i revizorima. *REVIZOR*, 23(91–92), 87–95. <https://doi.org/10.5937/Rev2092087B>
7. Cvetković, D., (2023). Beneish M-score model utvrđivanja potencijalnih manipulacija u računovodstvu, *Zbornik radova VII nacionalne naučno-stručne konferencije sa međunarodnim učešćem Trendovi u poslovanju*, Kruševac, 29. septembar 2023, str. 31–40
8. Cvetković, D. (2023). Benfordov zakon – alat i korektor u računovodstvu i reviziji. *REVIZOR*, RSM Advisory d.o.o, Beograd, Naučno društvo Srbije za računovodstvo i reviziju, 2(102–103), str. 135–148, DOI: 10.56362/Rev23102135C
9. Dimitrijević, D., (2018), *Forenzičko računovodstvo – instrument otkrivanja i sprečavanja prevara*, Univerzitet u Kragujevcu – Ekonomski fakultet
10. Dimitrijević, D. i Danilović, M., (2017), Otkrivanje prevara u kompanijama u Republici Srbiji primenom Beneish-ovog modela, *Analiza Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 37/2017, vol. 53, Ekonomski fakultet u Subotici Univerzitet u Novom Sadu, str. 311–325
11. Dimitrijević, D. (2015). Otkrivanje i sprečavanje manipulacija u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima, *Ekonomski horizonti*, Volumen 17, No. 2, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu
12. Grupa autora (2021) *Forenzičko računovodstvo, istražne radnje, ljudski faktor, primenjeni alati*, Beograd: Fakultet organizacionih nauka
13. <http://www.acfe.com>, preuzeto dana 30. 06. 2017. godine

14. Janković, B., Knežević, S., & Bogojević Arsić, V. (2022). Saradnja policije i računovodstvenog forenzičara u cilju suzbijanja privrednog kriminaliteta. *REVIZOR*, Časopis za upravljanje organizacijama, finansije i reviziju, 25(100), 21–30. <https://doi.org/10.56362/Rev221000>
15. Knežević, S., Mitrović A. & Cvetković, D. (2019). "The role of auditing profession in detecting frauds in financial statements", *NBP, Journal of Criminalistics and Law*, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, p. 97–112
16. Knežević, S., Milojević, S., & Paunović, J. (2021). Razvoj forenzičkog računovodstva i izazovi u savremenom okruženju. *REVIZOR*, 24(95–96), 77–90. <https://doi.org/10.5937/Rev2196077K>
17. Lazović, G. (2014), „Prednosti i nedostaci forenzičkog računovodstva“, *Poslovni konsultant*, FINconsult, Sarajevo, 6–36, str. 35–41
18. Mamo J., Aliaz A., Accounting Manipulation and its Effects in the Financial Statements of Albanian Entities, *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 2014, vol. 1, no. 2, [Online]. http://www.uamd.edu.al/new/wp-content/uploads/2015/07/11-J.Mamo_.pdf
19. Mohameda, N. & M. Handley-Schachelorb (2014), Financial statement fraud risk mechanisms and strategies: the case studies of Malaysian commercial companies. *ICGSM 2014. Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 145, 321–329, doi: 10.1016/j.sbspro.2014.06.041.
20. Muminović, S. (2011), „Forenzičko računovodstvo – potreba ili pomodarstvo“, *REVIZOR*, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd, br. 54
21. Murcia, F. D. & J. A. Borba (2007), Framework for Detecting Risk of Financial Statement Fraud: Mapping the Fraudulent Environment, *Brazilian Business Review*, (4)3:162–177, ISSN 1808-2386.
22. Singleton, T., Singleton, A., Bologna, J. and Lindquist, R. (2010), *Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo*, Savez Računovođa i Revizora Srbije, Beograd.